

Figuur 2: Plan met aanduiding van de verschillende actoren en elementen in het studeergebied

Figuur 1: Situering studeergebied ten opzichte van Brussel en randgemeenten

ONTWERPEN MET OPEN RUIMTE IN PERI-URBANE GEBIEDEN

De open ruimte in peri-urbane gebieden staat onder druk. Ze wordt steeds meer ingenomen door bebouwing maar wordt ook intern geclaimd door verschillende actoren die er hun plaats zoeken. Kan de creatie van een productief landschap een toekomstperspectief bieden voor een duurzame ontwikkeling van peri-urbane gebieden?

Peri-urbane gebieden zijn ontstaan door de ruimtelijke uitspreiding van steden. De gefragmenteerde wijze waarop zich dit in Vlaanderen voltrekt, zorgt ervoor dat de grens tussen stad en platteland steeds vager wordt. Het contactoppervlak tussen beiden is doorheen de jaren aanzienlijk vergroot. Deze overgangsruiimte wordt peri-urbaan genoemd; het draagt zowel kenmerken van het platteland als van de stad. De rijkdom aan functies die er aanwezig is biedt mogelijkheden, maar leidt ook tot conflicten. De peri-urbane open ruimte staat onder druk van de bebouwing en tegelijkertijd krijgt de open ruimte te maken met verschillende stedelijke verlangens zoals recreatie, toerisme, privatisering van de ruimte en andere, die een claim leggen op deze ruimte. Hierdoor wordt er druk uitgeoefend op de oorspronkelijke functies van de open ruimte zoals landbouw voor voedselproductie, natuur en bos als bron voor biodiversiteit en het opvangen, infiltreren en zuiveren van water. Door deze specifieke situatie is er behoefte aan een toegespitste aanpak voor de ruimtelijke ontwikkeling van peri-urbane gebieden. Vanuit het beleid wordt de open ruimte in de peri-urbane

gebieden voornamelijk gezien als een ruimte die beschermd moet worden tegen de oprukkende bebouwing. Vroegere Vlaamse beleidsinstrumenten zoals het gewestplan, de ruimteboekhouding of de afbakeningsplannen werden hiervoor ingezet. Deze beschermende tactiek heeft geleid tot een passieve houding ten aanzien van de open ruimte waardoor geen duidelijke toekomstvisie werd geformuleerd. Het resultaat is een ad-hoc benadering waarbij elke actor naar eigen goeddunken handelt en waarbij de open ruimte wordt gezien als restruimte in de ruimtelijke planning. Dit heeft geleid tot een ongecontroleerd en een 'verrommeld' landschap zonder ruimtelijke samenhang.

In dit artikel wordt nagegaan op welke wijze open ruimte actief ingezet kan worden bij de ruimtelijke ontwikkeling van peri-urbane gebieden. Hierbij is het de bedoeling om de verschillende functies in de open ruimte samen te ontwikkelen, waardoor dus gestreefd wordt naar ruimtelijke coproductie. Vanuit een gebiedsgerichte invalshoek wordt kortom een antwoord gezocht op de specifieke uitdagingen die peri-urbaniteit met zich meebrengt.

Productief landschap als ruimtelijke drager

Het onderzoek vertrekt vanuit de volgende aanname: "Vanuit de dynamiek in de open ruimte kan een productief landschap geconstrueerd worden, dat de ruimtelijke drager vormt voor de kwalitatieve (her-)ontwikkeling van het peri-urbane gebied."

Hierbij krijgt landschap een sturende rol bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. Landschap wordt, in navolging van de Europese landschapsconventie van 2000, gedefinieerd als "een gebied, zoals dat door mensen wordt waargenomen, waarvan het karakter bepaald wordt door natuurlijke en/of menselijke factoren en de interactie daartussen". Doordat landschap een holistisch en een interdisciplinair karakter heeft, draagt het bij aan een sectoroverschrijdende visie voor de ruimte. Het biedt zo een kader voor het omgaan met de botsende ruimteclaims die inherent zijn aan peri-urbane gebieden.

Een productief landschap wordt, vertrekkende vanuit de definitie van Viljoen, omschreven als "open ruimtes – groot of klein, stedelijk of landelijk – die zo beheerd worden dat ze ecologisch en economisch productief worden en een maatschappelijke meerwaarde opleveren".

Een productief landschap overstijgt hiermee het vroegere productielandschap waar de focus lag op voedselproductie en het consumptielandschap met focus op recreatie. In een productief landschap worden beide verenigd en aangevuld met onder meer biodiversiteit, waterbeheersing en natuurontwikkeling. Het concept productief landschap wil hiermee een antwoord bieden op zowel de ecologische als economische en sociale uitdagingen in een bepaald gebied.

Landbouw als belangrijke actor

Het is hierbij belangrijk om aandacht te schenken aan de rol van agrarische activiteiten. Momenteel is de helft van de oppervlakte van Vlaanderen bestemd als landbouwgrond. Bovendien bevindt een kwart van de landbouwbedrijven zich in het peri-urbane gebied, waardoor hun invloed niet mag onderschat worden. Landbouw is en blijft dus een belangrijke actor in deze gebieden. Door de sterke versnippering van de open ruimte, de hoge grondprijzen en de druk van andere gebruikers van de open ruimte, is de overheersende aanpak in de landbouw naar een intensieve landbouw die veelal gespecialiseerd is en gebaseerd is op grootschalige grondgebonden landbouw niet meer vanzelfsprekend. Bovendien is de impact op het milieu en op de andere ruimtegebruikers groot. De uitdaging bestaat erin om de kwaliteiten van peri-urbane gebieden, in het bijzonder de nabijheid van de stad, te gebruiken om te komen tot nieuwe vormen van landbouwmanagement. Door het diversifiëren van haar activiteiten kan de opportuniteit van de nabijheid van de consument optimaal benut worden. De landbouw kan haar activiteiten verbreden door een bijdrage te leveren aan het beheer van andere elementen in de open ruimte zoals natuur, water en bos. Bovendien biedt landbouw ook mogelijkheden voor het verbinden van stad en platteland door het samen brengen van producent en consument en door het aanbieden van recreatie. Hierdoor kan landbouw een belangrijke bijdrage leveren aan het ontwikkelen en beheren van een productief landschap.

Ontwerpend onderzoek van het studiegebied Neerpede

Door ontwerpend onderzoek van een geselecteerd studiegebied (een peri-urbane gebied ten zuidwesten van Brussel, zie figuur 1) werd nagegaan wat de toepassing en consequenties zijn van de onderzoeksopzet in een reële ruimtelijke context. Ontwerpend onderzoek is een onderzoeksmethode die het mogelijk maakt om op een creatieve manier de haalbaarheid van verschillende ideeën te onderzoeken en uit te werken. Het zorgt ervoor dat op korte tijd een visueel en tastbaar toekomstbeeld ontstaat dat kan dienen als verrijking voor ruimtelijke ingrepen, beleidsbeslissingen en verder onderzoek. Het is hier niet de bedoeling om een volledig uitgewerkt ontwerp voor het gebied op te maken, maar om de mogelijkheden

van het concept 'productief landschap' te onderzoeken en uit te werken.

Het onderzoek startte met een analyse van de bestaande toestand van het studiegebied waarbij de ruimtelijke structuur, de kenmerken van het landschap en het feitelijk gebruik van de ruimte werden blootgelegd door middel van een analyse van beleidsdocumenten, kaartmateriaal, gegevens over grondgebruik, bewonersprofielen, interviews met betrokken actoren en eigen observaties (zie figuur 2). Hierbij werd vanuit verschillende schaalniveaus gekeken naar het functioneren van het gebied. Het studiegebied bevat kenmerken die eigen zijn aan peri-urbane gebieden in Vlaanderen: een open ruimte die versnipperd is door lintbebouwing, grote infrastructuurwerken die voor breuken zorgen in het landschap en de aanwezigheid van landelijke en stedelijke gebruikers die er hun plaats zoeken en elkaar in de eerste plaats (of vooral) zien als concurrenten van de ruimte. De open ruimte in het gebied staat onder druk van de verstedelijking. De nabijheid van de stad biedt echter ook onderbenutte mogelijkheden zoals een afzetmarkt voor korte-keten landbouw (waarbij de landbouwer rechtstreeks verkoopt aan de consument) en de aanwezigheid van seizoenarbeiders en recreanten. De stedelijk georiënteerde ontsluiting zorgt voor een slechte circulatie in het gebied zelf en is te eenzijdig gericht op de auto. Verder heeft het gebied ook te kampen met erosieproblematiek, een landbouw in verdrinking en een onsaamhangend recreatief netwerk.

Vanuit de resultaten van de analyse werden vervolgens drie strategieën geformuleerd die de aandacht vestigen op de kernproblemen van het peri-urbane studiegebied. Zij geven aan op welke wijze hiermee omgegaan kan worden vertrekkende vanuit de dynamiek van de open ruimte. Deze strategieën vormen een leidraad voor het verdere onderzoek. Om de strategieën toepasbaar te maken, werden ze geoperationaliseerd in ruimtelijke concepten die als toolbox kunnen ingezet worden bij het ontwerp.

Strategie 1: Inzetten op synergie tussen functies

Doordat de ruimte schaars is door de vraag vanuit stedelijke en landelijke hoek, is het niet aangewezen om de ruimte functioneel op te delen en eenzijdig te gebruiken. Het is productiever om het idee van meerlagigheid toe te passen, waarbij een ruimte voor twee of meer functies wordt gebruikt en zo veelvoudig van nut is, bijvoorbeeld de beekvalleien als collector van biodiversiteit en als recreatiepad. Het is belangrijk om steeds zowel de ecologische en economische als sociaal-culturele kwaliteiten van de ontwikkelingen in overweging te nemen. Aan deze strategie worden vier ruimtelijke concepten gekoppeld (zie tabel 1).

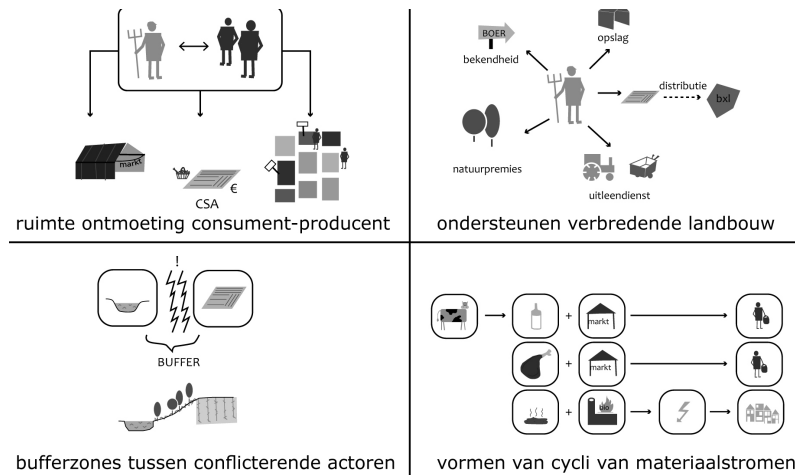
Strategie 2: organiseren van toegang naar en in het gebied

Uit de analyse kwam naar voren dat de infrastructuren niet zozeer gericht zijn op het gebied zelf, maar zich eerder richten op een hoger schaalniveau. Dit zorgt voor breuken in het gebied die de doorwaadbaarheid (het zich gemakkelijk verplaatsen in het gebied), belemmeren. Het ontwikkelen van een eigen relevante en specifieke toegankelijkheid (weliswaar gelinkt aan de ruimere omgeving) zorgt ervoor dat de kwaliteiten van de ruimte maximaal benut kunnen worden. Aan deze strategie worden vier ruimtelijke concepten gekoppeld (zie tabel 2).

Strategie 3: versterken van de identiteit van de plek

Door de vele transformaties in de ruimte, kent het studiegebied een 'verrommeld' landschap dat een bedreiging vormt voor het eigen karakter en een herkenbare identiteit. Door het duiden van de ruimtelijke identiteit kunnen de verschillende elementen elkaar onderling versterken en als één geheel sterker staan tegenover externe invloeden. Een duidelijke identiteit kan bovendien bijdragen aan het dichterbij elkaar brengen van bewoners en gebruikers van het gebied. Als er vanuit dezelfde optiek naar het gebied gekeken

Tabel 1: Ruimtelijke concepten gekoppeld aan strategie 1: inzetten op synergie tussen functies

wordt, is het gemakkelijker om tot een consensus te komen over wat wel en wat niet mogelijk is. Aan deze strategie worden drie ruimtelijke concepten gekoppeld (zie tabel 3).

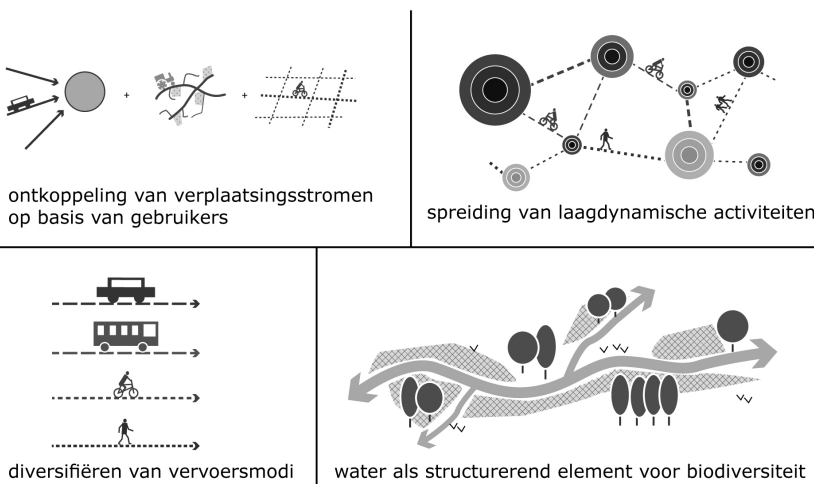
Nieuw toekomstperspectief voor de open ruimte

Het ontwerpend onderzoek vond plaats op twee schaalniveaus. Op schaal van het volledige studiegebied werd aan de hand van de strategieën en de ruimtelijke concepten een ontwerpvoorstel uitgewerkt bestaande uit drie lagen: landschapslaag, netwerklaag en activiteitenlaag. Elke laag heeft een eigen invalshoek en problematiek waarop een antwoord wordt gezocht. Ze staan echter niet los van elkaar. Samen vormen ze een ruimtelijk flexibel kader voor de toekomstige ontwikkeling van het gebied (zie figuur 3).

Landschapslaag

De landschapslaag gaat dieper in op de mogelijkheden en het verstevigen van het ecosysteem van het gebied. Het huidige planningsmechanisme gaat uit van een indeling van de ruimte op basis van functies. Dit kan echter geen antwoord bieden op de nieuwe functies die een plaats zoeken in de ruimte. Bovendien verhindert het de mogelijkheid van synergie tussen functies en houdt het geen rekening met de draagkracht van het gebied. In de landschapslaag wordt daarom het gebied onderverdeeld in ruimtelijke entiteiten op basis van de karakteristieken van het landschap: beekvalleien, bocagelandschap (gesloten landschap waarbij de percelen omheind zijn met heggen en hagen) en kouters (open landschap van akkers met weidse zichten). Deze ruimtelijke entiteiten vormen samenhangende ruimten met specifieke landschappelijke kenmerken die worden bepaald door de ruimtelijke beleving en de aanwezige landschapselementen en zichten. Aan elke entiteit worden richtlijnen gekoppeld die aangeven hoe dit landschap versterkt kan worden of kan evolueren, rekening houdend met de capaciteit van de plek.

Tabel 2: Ruimtelijke concepten gekoppeld aan strategie 2: organiseren van toegang naar en in het gebied

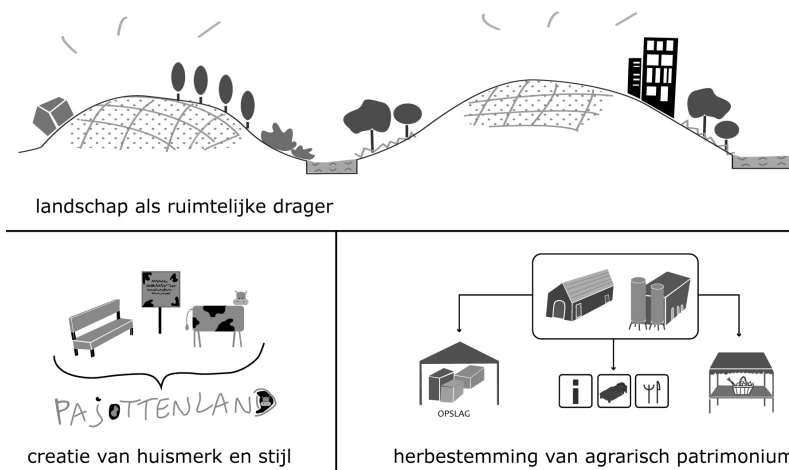

De grens tussen stad en platteland wordt steeds vager

Netwerklaag

Door het versnipperd karakter van het gebied komen verschillende gebruikers in conflict, bijvoorbeeld het snelle autoverkeer met de trage tractor. Bovendien kent het gebied een resem aan fiets- en wandelroutes, maar deze routes zijn weinig samenhangend. Om er voor te zorgen dat alle actoren volgens hun behoefte, zich vlot kunnen verplaatsen doorheen het gebied zijn de beweegpatronen van de gebruikers, landbouw, recreatie en wonen, in kaart gebracht. Op basis van dit feitelijke gebruik werd een nieuwe categorisering van de wegen uitgewerkt. Voor elke categorie is een nieuw wegprofiel ontworpen dat op termijn kan geïmplementeerd worden.

Tabel 3: Ruimtelijke concepten gekoppeld aan strategie 3: versterken van de identiteit van de plek.

Activiteitenlaag

In het gebied liggen verschillende plekken met een culturele betekenis. Door het versterken van deze plekken en deze een plaats te geven in het recreatief netwerk, kan de identiteit van het gebied versterkt worden. Door de verschillende activiteiten in het gebied te spreiden over de ruimte, ontstaan er geen 'toplocaties', maar krijgt het volledig gebied een culturele en maatschappelijke meerwaarde. Op deze manier kan de open ruimte in zijn geheel dienen als een gebruikruimte voor bewoners en stedelingen, zonder evenwel de aanwezige actoren en het karakteristieke landschap te verdrücken. Om deze spreiding van activiteiten en de toegankelijkheid tot het gebied te regelen, wordt een laagdynamisch recreatienetwerk

gecreëerd. Dit is een vorm van recreatie die door haar intrinsieke aard slechts beperkte veranderingen en dynamiek teweegbrengt in haar onmiddellijke omgeving zoals wandelen, fietsen en natuurbeleving. Dit netwerk wordt gevormd door een doordachte positionering van drie soorten focusplekken in het gebied: bakens (plekken aan de rand die het gebied bekend maken), startplaatsen (plaatsen waar verschillende transportmogelijkheden toegang tot het gebied krijgen), en zichtpunten (interessante plekken voor de beleving van het gebied). Deze plekken krijgen vervolgens inrichtingselementen die ontworpen zijn in een eigen huisstijl. Dit zorgt voor extra herkenbaarheid en eenheid van het gebied en draagt bij aan de versterking van de regionale identiteit en het gemeenschapsgevoel van de gebruikers.

De nabijheid van de stad biedt onderbenutte mogelijkheden

Het tweede deel van het ontwerpvoorstel richt zich op enkele specifieke gebieden in het studiegebied. In deze microgebieden wordt verder ingezoomd op het ontwikkelingskader dat aangereikt werd op schaal van het studiegebied en wordt de toolbox van ruimtelijke concepten die geformuleerd werden voor een productief landschap, concreet toegepast in een specifieke ruimtelijke context. Zie figuur 4 voor een toepassing in één van de microgebieden. Dit gebied is een open ruimtegebied dat ingesloten is door bebouwing. Aan de hand van de ruimtelijke concepten worden een aantal acties ondernomen die de open ruimte betreft op de omgeving. Zo zal een route door het gebied de twee aangrenzende dorpen verbinden. Langs deze route worden verschillende landbouw gerelateerde activiteiten ontwikkeld (zelfplukboomgaard, hoevertoerisme, CSA (community supported agriculture) boerderij waarbij de deelnemers samen instaan voor de werkingskosten en loonkosten van de boer in ruil voor toegang tot het veld en de oogst). Deze activiteiten zoeken aansluiting met de consument, waardoor de bewoners en bezoekers terug in contact gebracht worden met de landbouw en de natuur. Door het inbrengen van kleine landschapselementen ontstaan landschappelijke kamers die het karakter van het gebied versterken. Dit zijn relatief kleine ingrepen die zorgen voor een beter geïntegreerd gebruik van de open ruimte dat voor een diversiteit van gebruikers interessant is.

Conclusie

Het onderzoek toont de mogelijkheden en voordelen van het actief benaderen van de open ruimte in de ruimtelijke planning in tegenstelling tot een beleid dat vooral gericht is op het beschermen van deze open ruimte. Door te vertrekken vanuit de dynamiek in de open ruimte, wordt er minder belang gegeven aan de bebouwingdruk, zodat specifiek op zoek gegaan kan worden naar de processen en conflicten in de open ruimte zelf. Hierdoor kunnen de interne kansen beter benut worden en kan een visie voor de verdere ontwikkeling tot stand komen.

Het concept van een productief landschap is een interessante strategie om met de concurrerende ruimtegebruikers in een peri-urbaan gebied om te gaan. Vanuit het idee van een productief landschap worden de aanwezige sectoren en functies gestimuleerd om samen te werken in een landschappelijk kader om op die manier te komen tot een geïntegreerde ruimtelijke kwaliteitsvolle ontwikkeling. Doordat de focus ligt op de open ruimte geeft het echter wel geen adequaat antwoord op de ontwikkelingen die zich voordoen binnen de bebouwde ruimte in het peri-urbaan gebied. Wel kan er gesteld worden dat het ontwerp tegengewicht kan bieden aan de verdere inname van de open ruimte door bebouwing.

ACTIVITEITENLAAG

Bouwstenen van het recreatief netwerk

- Bakens
- Startlocaties
- Attractiepunten
- Locaties voor nieuwe laagdynamische activiteiten
- Bestaande activiteiten en cultureel-erfgoed

NETWERKLAAG

- wegtype II W ontsluitend voor woonverkeer
- wegtype II L ontsluitend voor landbouw
- wegtype II F verbindend voor fiets

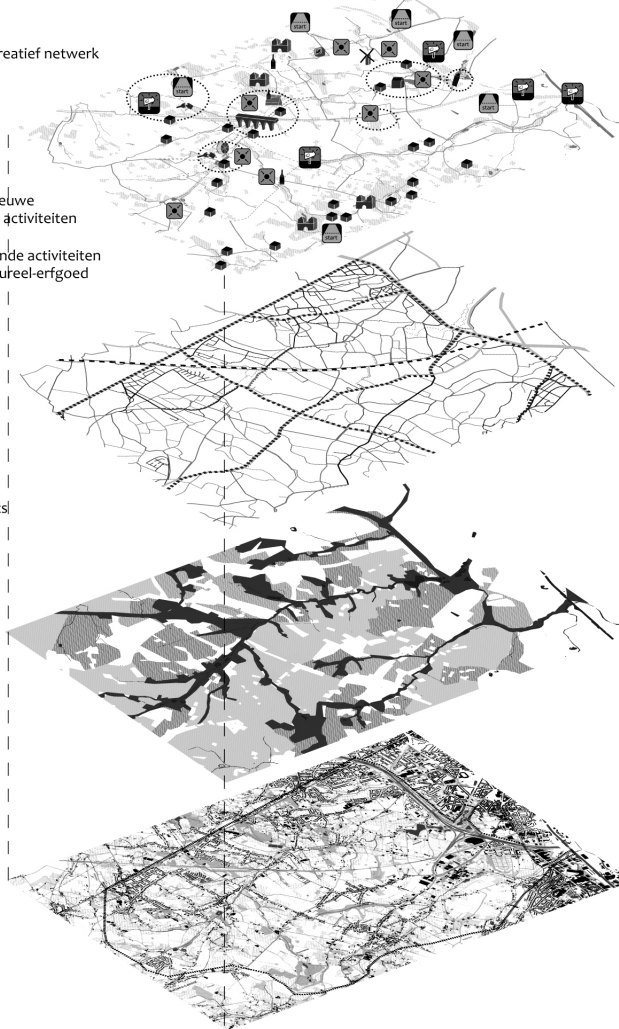
LANDSCHAPSLAAG

ruimtelijke entiteiten:

- beekvallei
- bocagelandschap
- open kouter
- bebouwing

BASISKAART

- bebouwing
- wegen
- water

Figuur 3: Overzicht ontwerp van een flexibel ruimtelijk kader bestaande uit 3 lagen voor het studiegebied

Doordat verschillende actoren in synergie tegelijk gebruik kunnen maken van de open ruimte, neemt het aantal actoren toe dat belang heeft bij en waardering heeft voor deze ruimte. Dit kan het draagvlak vergroten voor het behoud en het verder kwaliteitsvol ontwikkelen van deze open ruimte.

Literatuurselectie

- Viljoen, A. (2005) 'CPULs Continuous productive urban landscapes – designing urban agriculture for sustainable cities', Architectural Press, Oxford.
- Architecture Workroom Brussels, Maat-ontwerpers (2014) 'Pilotprojecten Productief Landschap',
- Team Vlaams Bouwmeester, Departement Landbouw en Visserij, Agentschap Ruimte Vlaanderen.
- Piorr, A. Ravets, J., Tosics, I. (2011) 'Peri-urbanisations in Europe: Towards a European Policy to sustain Urban-rural Futures', PLUREL consortium, University of Copenhagen/Academic Books Life Sciences.

Laura Riusbosch is ir. architect en stedenbouwkundige en werkt momenteel in het architectenbureau Atelier MA+P in Brussel. Dit artikel is gebaseerd op haar scriptie voor het behalen van het Masterdiploma Stedenbouw en Ruimtelijke Planning aan de VUB in 2015, waarmee ze de VRP-Afstudeerprijs 2015 heeft gewonnen. De scriptie kan je downloaden op: <https://issuu.com/laurariusbosch/docs/masterproef-laura-riusbosch-digitaa>